

1. Morálka a mravy jako element způsobu života

Morálka je sociální instituce, která usměrňuje každodenní chování a působí na charakter vzájemných vztahů mezi lidmi. Obvykle rozlišujeme dvě stránky morálky chápané v širokém slova smyslu. Za prvé vystupuje morálka jako forma společenského vědomí, již charakterizuje určitá soustava norem, pravidel soužití, morálních zásad a představ o tom, jak se má jednat. Tyto normy a principy působí prostřednictvím osobnostních mechanismů (povinnost, svědomí atd.): jsou chráněny a podporovány veřejným míněním a nacházejí teoretické zdůvodnění v etice. Na druhé straně se morálka chápe jako oblast mravnosti, to jest reálného, faktického chování osobnosti a jejích vztahů k druhým lidem, ke kolektivu a k celé společnosti. Morálka jako forma společenského vědomí se stává elementem způsobu života tou měrou, jakou její normy a principy pronikly do společenských mravů, tj. do reálně existujících morálních vztahů mezi lidmi. Mravy, morálně psychologická atmosféra, představují podstatnou kvalitativní charakteristiku způsobu života každé společnosti.

Morálně psychologická atmosféra závisí v prvé řadě na stupni rozvoje demokracie a zákonitosti a na pevnosti právního řádu, který zaručuje realizaci sociálních práv a svobod členů společnosti.

Avšak na rozdíl od práva, obvykle vystupujícího ve formě pevně stanovených příkazů a zákazů, jejichž porušení se trestá mocí zákona, ponechává morálka mnohem větší prostor svobodné vůli člověka.

I v právu se ovšem odrážejí zájmy osobnosti a společnosti a občansky vychovaný člověk si zpravidla uvědomuje spravedl-

nost a rozumnost právních norem a administrativních předpisů. Avšak právní normy neponechávají možnost volby a hledání alternativních řešení, musí se bezpodmínečně dodržovat. V řadě případů se administrativní a právní reglementace opoždí za požadavky života a nepřihlíží ke kolizím a srážkám, stále vznikajícím v reálné skutečnosti. Právní a administrativní normy, regulující životní praxi lidí, mohou být pro člověka vnější a nemusí být v souladu s jeho pohnutkami. Na rozdíl od toho sám mechanismus morálního jednání je nerozlučně spjat s tím, že si člověk uvědomuje jeho nevyhnutelnost, a v důsledku toho takové jednání vyvolává pocit mravního uspokojení, který kompenzuje oběti, nepříjemnosti a komplikace, jež s ním mohou být spojeny.

Do oblasti morálky nepatří čistě živelné procesy; její sféra obsahuje stránky životní praxe, které jsou spjaté se svobodou člověka a které je možno podřídit kontrole jeho vůle a jeho rozumu. Postupem ke komunismu se stále více rozšiřuje sféra svobody, to jest cílevědomého působení na veškerou činnost rozumu, který disciplinuje city a usměrňuje volní úsilí. Tím se mnohé procesy, které dříve probíhaly živelně, mění v procesy vědomě kontrolované společností a jedincem. Zesilování mravních principů ve způsobu života sovětské společnosti zvyšuje požadavky jak na morální atmosféru celé společnosti, tak i na úroveň individuální mravnosti každého člověka.

Ve výkladu praktické činnosti člověka překonal marxismus-leninismus jednostrannost mechanického materialismu s jeho vulgárně deterministickými, fatalistickými představami o úplném podřízení člověka sociálně historickým okolnostem,

* Z referátu předneseného na VII. sovětsko-československém sympoziu *Přednosti socialismu a vědeckotechnická revoluce*.

právě tak jako subjektivně idealistické pojetí tohoto problému, vycházející z absolutizace svobodné vůle člověka a z ignorování reálných sociálních podmínek, v jejichž rámci lidé uskutečňují svou volbu a samostatně se rozhodují.

Marxistická koncepce tvůrčí podstaty člověka dovoluje dialektickomaterialisticky vysvětlit vztah sociální podmíněnosti způsobu života a mravní svobody, která se projevuje v tom, že osobnost určuje a realizuje svou orientaci na konkrétní individuální způsob života.

V oblasti morálky se názorně projevuje dialektika osobního, individuálního, a obecného, společensky nutného, a také objektivního a subjektivního ve způsobu života. Ačkoli morálka má objektivní zdroje a vzniká ze společenské nutnosti, musí být proniknuta subjektivitou a stát se vnitřní potřebou osobnosti, má-li skutečně podněcovat praktickou činnost člověka. Specifičnost morálních norem spočívá v tom, že jsou udržovány jak v důsledku působení sociální kontroly a dalších společenských sil, tak i na základě toho, že člověk svobodně určuje své chování. Nelze nalézt jakýsi absolutní morální regulátor, přesnou morální směrnicí, která by určovala chování člověka v každé konkrétní životní situaci. Sám mechanismus morálního jednání předpokládá schopnost osobnosti samostatně se rozhodovat, volit cíl i prostředky činnosti a zdůvodňovat její motivy.

Morální aspekt praktické činnosti lidí vyplývá z relativní svobody člověka při volbě svého jednání a — šířeji — svého individuálního způsobu života. Po celou dobu svého života člověk váží a projektuje různé varianty své budoucí praktické činnosti, rozhoduje se a jedná na základě samostatné volby těch nebo oněch aspektů svého způsobu života. A tam, kde lze svobodně volit mezi různými životními alternativami, vzniká morální problém, spjatý s mravní odpovědností osobnosti za její volbu a za cesty realizace této volby.

Praktickou činnost člověka určuje nejen existující sociální situace, nýbrž i cíle a úkoly, které jsou za jejím rámcem. Lidé si nejen osvojují a integrují hodnoty sociálního prostředí, které je obklopuje, nýbrž sami vytvářejí nové hodnoty tím, že

si vytvářejí cíle, které dodávají jejich praktické činnosti alternativní charakter a podmiňují variantnost lidského chování.

Marxismus vždycky zdůrazňoval význam mravní aktivity lidí, která předpokládá vědomé, dobrovolné jednání, jež není diktováno bezprostředními povinnostmi, normativy a ustálenými stereotypy chování. Taková aktivita se nutně projevuje v každé tvůrčí činnosti, kterou není možno pevně regulovat a reglementovat životními podmínkami, obyčejí, tradicemi, právními předpisy atp. Nejvyšší formu mravní aktivity představuje aktivita sociální, to jest účast při tvorbě „nových životních forem“ (Lenin).

S rozvojem socialistického způsobu života spojoval V. I. Lenin proces rozšiřování a prohlubování historické tvořivosti lidí. V průběhu tohoto procesu vzrůstá „velikost té masy obyvatelstva, která je uvědomělým historickým činitelem“, a vytvářejí se stále příznivější podmínky umožňující rozvoj „samostatné a uvědomělé činnosti těchto tvůrců dějin“ [Lenin 1952 : 519].

Jen člověk vyznačující se plnou životní aktivitou je schopen maximálně účinně prospět společnosti. Organická shoda a splývání osobních a společenských zájmů, přičemž velké společenské cíle se stávají vědomými pohnutkami osobnosti, vedou k harmonickým vztahům mezi společenským a osobním životem člověka. Přes tvrzení buržoazních ideologů o tom, že společenský, kolektivní život pohlcuje za socialismu život osobní, uznávají marxisté určitou autonomnost osobního života, uznávají svobodu člověka při organizování jeho způsobu života, při volbě osobních kontaktů a způsobů, jak trávit volný čas. Osobní život za socialismu se neztrácí ve společenském životě a zároveň se před životem společnosti a kolektivu neuzavírá. Když N. K. Krupská hovořila o nutnosti toho, aby si člověk veškerou svou činnost organizoval tak, aby nedocházelo k roztržce mezi osobním a společenským životem, zdůrazňovala, že díky tomu „se obohacuje sám osobní život... Dává tak krásné a hluboké prožitky, které měšťácký rodinný život nikdy neposkytoval“ [O komsomole... 1970 : 217].

Komunistické morálce je cizí pojetí společenské povinnosti jako alternativy štěstí, jako čehosi vnějšího ve vztahu k osobním zálibám, potřebám a pohnutkám osobnosti. Činnost ve jménu jasně pochopených společenských cílů se stává vnitřním stimulem tvůrčí a sociální aktivity osobnosti, nerozlučně spjatým s city, vůlí a úsilím žít plnokrevným, šťastným životem.

Vznik a rozvoj socialistického způsobu života nesmírně rozšiřuje sféru mravnosti tím, že uvádí do oblasti morálního vědomí a jednání lidí svět ekonomických, politických, sociálních a psychických vztahů. Komunismus se obrací nejen k rozumu a k životním zájmům mas, ale i k jejich mravnímu citění, opírá se nejen o vědecké předpoklady, ale i o humánní, všelidské snahy, které mají velmi hluboké kořeny v historii a ve vědomí pracujících. Mravním zdrojem komunistických ideálů je úsilí o sociální spravedlnost a skutečně lidské vztahy, které po celé věky žije v lidu.

V článku *Udrží bolševici státní moc?* V. I. Lenin soustředil pozornost na otázku spravedlnosti bolševických požadavků, jež byly požadavky „pracujících mas“. „Spravedlivost je prázdné slovo – říkají intelektuálové a darebáci, kteří se rádi vydávají za marxisty z toho vznešeného důvodu, že „vnikli v zadek“ ekonomického materialismu.“ Ovšem, poznamenal dále Lenin, pouhá spravedlivost, pouhý instinkt mas, rozhořčených vykořisťováním, by je nikdy nepřivedl na správnou cestu k socialismu. Když však dozrály materiální a politické předpoklady pro socialistickou přestavbu společnosti, pak není na světě síly, která by zabránila realizovat myšlenku spravedlivosti, jež na celém světě hýbe nesčetnými masami pracujících [Lenin 1956 b : 118–119].

Všelidské, humánní principy jsou ztělesněny v prostých normách mravnosti a spravedlnosti, v nichž klasikové marxismu viděli moc a nutnost mravního zákona. Už v práci *Postavení dělnické třídy v Anglii* se Engels zmiňoval o „prostých zásadách, které pro člověka určují jeho vztah k ostatním lidem“ [Marx - Engels 1958 a : 346]. Tezi o prostých zákonech mravnosti a spravedlnosti pojal Marx do *Inaugurální adresy Mezinárodního dělnického sdruže-*

ní. Pod prostými zákony mravnosti se v marxismu chápou základní morální zásady a pravidla lidského chování, která vyrostla ze staleté sociální praxe lidstva a stala se nezvratnými axiomy a morálními postuláty. S přeměnou těchto „elementárních pravidel společenského soužití“ ve zvyk celé masy obyvatelstva V. I. Lenin spojoval přechod ke komunistickému způsobu života.

Ve zvyk a v organickou potřebu osobnosti se mohou měnit nejen elementární pravidla lidského soužití, nýbrž i složitější morální normy a principy, jež musí být pochopeny na vysoké úrovni a které utvářejí stabilní motivy jednání, jež vtiskují chování člověka nikoli mechanický, nýbrž svobodný charakter. Pokud normy chování zůstávají pro člověka vnějšími a dodržují se jen proto, že jsou „nařízeny“, regulují jeho činnost jen v té míře, v níž je společnost „vnucuje“ osobnosti přísným systémem přinucení a podřízenosti. Naopak uvědomělý vztah k mravním zákonům a jejich přijetí jako vlastních životních norem formují morální pevnost a schopnost zachovávat za všech podmínek věrnost svému přesvědčení a řídit se jím ve svém chování.

Komunistická morálka vyžaduje, aby se její zásady dodržovaly nikoli formálně, nýbrž upřímně a z přesvědčení. Jen tak se morální chování stává vnitřní nutností a přirozenou potřebou osobnosti.

Skutečná mravní úroveň člověka se určuje těmi morálními hodnotami, které se staly vnitřní, neoddělitelnou charakteristikou jeho vůle i jeho uvědomění a výrazem jeho vlastní morální pozice. Morální zákony a zásady se stávají zvykem a skutečně regulují chování lidí jen tím, že se mění v přesvědčení a osobní pohnutky.

Komunistická výchova si staví za cíl utvářet kolektivismus, občanský duch, humánní vztahy mezi lidmi a zdravý emocionální svět člověka. Formování těchto mravních zásad, jež vyžaduje dlouhodobé a soustavné úsilí, vytváří příznivé morálně psychologické klima, které má mimořádný význam pro každý kolektiv a každou soustavu řízení.

Na druhé straně utváření nejlepších morálních vlastností osobnosti a jejich hodnotových orientací není jen věcí výchovy,

nýbrž otázkou upevnění kolektivistických a humánních zásad v samém způsobu života. „Není jediného aktu, jediného slova, jediné skutečnosti v našich dějinách,“ napsal A. S. Makarenko, „které by kromě svého přímého hospodářského, vojenského nebo politického významu neměly i výchovný význam a které by nebyly přínosem pro novou etiku a neobohacovaly by mravní zkušenost“ [Makarenko 1958 : 421].

2. Způsob života a způsob myšlení

V socialistické společnosti je nový způsob života lidí organicky spjat s jejich pokrokovým způsobem myšlení. Dosažení takové jednoty je historickým úkolem, který může vyřešit jen socialismus. Dějiny svědčí o tom, že dokonce u mnohých velkých lidí minulosti existovala v této věci značná nesrovnalost: nositelé progresivních idejí, předstihujících dobu, žili nezřídka jako počestní maloměstšáci a šosáci. Na tento rozpor poukázal mezi jinými i Engels ve své známé charakteristice Goetha.

Mezi způsobem života a způsobem myšlení lidí existuje dialektická souvislost. Způsob myšlení a hodnotové orientace lidí utváří ovšem jejich způsob života. Avšak způsob myšlení pokrokových lidí své doby, způsob myšlení avantgardní části společnosti, se může povznést nad omezený rámec materiálních životních podmínek a pokrokově zpětně působit na změny ve způsobu života.

Utváření socialistického způsobu života znamená revoluční přeměnu a překonání staletých tradic ovlivňujících způsob myšlení a hodnotové orientace lidí. Během celé předcházející historie morální smysl a cíl života pro široké lidové masy určovalo v mnohém náboženství. Naproti tomu socialismus formuje takový způsob života, který je schopen ukázat každému člověku nikoli iluzorní, nýbrž reálný smysl, radost a krásu bytí.

Za socialismu přežívají ve způsobu myšlení pozůstatky toho, co se zakořenilo v mravech lidí během staletí vykořisťování a drobného soukromého hospodaření, plodícího roztržitost, odcizenost a nedůvěru mezi lidmi. Odráží se to mimo jiné v pořekadlech, která vyjadřují určitou omezenost morální zkušenosti a zvy-

ků: „Já nic, já muzikant“, „Košile bližší než kabát“ atp. Takové individualistické zásady bývají obvykle ve shodě s konformním způsobem myšlení, který je charakterizován nekritickým přejímáním rutinních a konzervativních vzorců a šablon chování a úsilím neustále být „takový jako ostatní“. Jak individualismus, tak i konformismus ve způsobu myšlení je podporován soudobým buržoazním způsobem života, který má rozvratný vliv na osobnost, na její potřeby, zájmy, zvyky a představy o životních hodnotách, upevňuje hrubý osobní „materialismus“ a vede k odmítání skutečných životních hodnot a mravních ideálů.

Při zmírňování mezinárodního napětí je zostřování ideologického boje spojeno s ideovými a morálními aspekty způsobu života. Na jedné straně rozvoj mezinárodního obchodu do určité míry umožňuje pronikání cizích a nepřátelských ideologických koncepcí a kulturních vzorců do socialistických zemí. Zároveň s tím se usnadňuje přitažlivé působení socialistického způsobu života na pracující kapitalistických a rozvojových zemí, což vyžaduje ofenzivní a aktivní propagandu sociálně ekonomických vymožeností a duchovních i morálních hodnot socialismu.

Socialistický způsob myšlení se opírá o marxistický světový názor, který vybíjí člověka jasným chápáním cílů a perspektiv společenského vývoje i chápáním jeho místa ve společnosti a který mu dává jistotu a pocit vlastní důstojnosti. Schopnost hodnotit skutečnost z pozic uceleného vědeckého světového názoru rozšiřuje duchovní horizonty, vede k uvědomělému dějinnému optimismu a dává pocítit bohatost životních aktivit i perspektivnost a velikost jejich cílů, což umožňuje pozvednout se nad empirii vlastního života a neutápět se v malichernostech.

Nový způsob myšlení předpokládá takové osobní vlastnosti, jako je iniciativnost, zdravá kritičnost a schopnost samostatně se rozhodovat. Oddanost socialistickým ideám se nutně musí spojovat se sociální aktivitou, s nekompromisností a s občanskou statečností ve všem, co se týká jejich uskutečnění.

V. I. Lenin zdůrazňoval morální obsah komunistické ideovosti, zásadovosti a ko-

munistického přesvědčení a žádal, aby na vedoucí místa ve státě přicházeli lidé duševně vyrovnaní a morálně bezúhonní, lidé, „za které lze ručit, že ničemu neuvěří na slovo, že slůvka nepromluví proti svému svědomí“, a kteří by „se nestrachovali přiznat jakoukoli nesnáz a nezalekli se žádného boje, jen aby dosáhli vážně vytčeného cíle“ [Lenin 1955 c : 488].

Za socialismu se v mnohém mění sociální smysl obecně lidských morálních normativů, což vyjadřuje změnu charakteru společenských úkolů a potřeb, které jsou zachyceny v mravních požadavcích. V epoše ostrého třídního boje souvislost morálky a politiky názorně vystupuje v takových projevech morálního vědomí a chování, jako jsou patriotismus, internacionalismus atd. Kritériem morálního hodnocení se stává rozvoj jednoty a solidarity mezi pracujícími a nesmiřitelnost k třídnímu nepříteli. Radikální změna forem a podmínek životní praxe přetváří elementy morálního vědomí, které odrážely dřívější vztahy nadvlády a podřízenosti, nerovnoprávné postavení ženy, nerovnost národů atd. Na základě toho se mění morální orientace lidí, mění se představy o tom, co je v člověku hlavní. To všechno nesnižuje, nýbrž podstatně zvyšuje požadavky na individuální mravnost, podstatně zvyšuje význam takových morálních vlastností, jako je humánnost, čestnost, spravedlnost, vldnost, velkomyslnost, takt a jemnost. Opomíjení těchto zásad morální atmosféry jako druhořadých a málo významných vzhledem k velkým historickým událostem a úkolům vede k epizodickým ústupkům zlu a ke kompromisům, které mohou být nutné v politice, avšak jsou absolutně nepřístupné v oblasti morálky.

V této souvislosti je charakteristické toto svědectví: Když V. I. Lenin v jedné besedě s dělníky v prvních letech sovětské moci použil takový „nestranický“ výraz jako „čestný člověk“, někteří dělníci měli námitky a prohlášovali: „Teď není čas hrát si na „čestné“; až zakroutíme buržujům a statkářům krk, pak se porozhlédneme, zavedem pořádek a budem čestní.“ K tomu Lenin poznamenal: „Co se mne týká, já jsem pevně přesvědčen, že čestnost je neodlučitelná vlastnost skutečného revolucionáře“, a dodal: „Já bych to do-

konce nazval morálním pedantstvím“ [Gorelov 1973].

Čestnost je trvalá součást morálního komplexu, který určujeme pojem „vzdělanost“. Ovšem vzdělanost jako vnitřní kvalita osobnosti vůbec není vlastní jen inteligenci jako sociální vrstvě. Už na počátku našeho století V. I. Lenin přesvědčivě mluvil o „vzdělaných dělnících“ a „dělnické inteligenci“ a vkládal do pojmu vzdělanosti velký mravní obsah.

Velkou vymožeností socialismu je přeměna vzdělanosti v neoddelitelný znak duchovní a mravní tvářnosti miliónů sovětských lidí. V projevu *Padesát let velkých vítězství socialismu* L. I. Brežněv zdůraznil, že „strana usiluje o to, aby se všichni dělníci a všichni rolníci stali vzdělanými v nejširším smyslu slova, aby plně využívali své tvůrčí schopnosti a aktivně se podíleli na duchovním životě celé naší společnosti“ [Brežněv 1973 : 105].

Vzdělanost předpokládá vyspělou vnitřní kulturu osobnosti, která nestrpí nejmenší projev přizemnosti, cynismu, nepřímnosti a bezzásadovosti v lidských vztazích. Vzdělanost je neodlučná od umění jednat s lidmi, v němž se spojuje otevřenost i takt, principiálnost i snášenlivost k cizímu mínění, vyjádření vlastního názoru bez jeho vnucování jiným i umění citlivě pochopit vnitřní stav druhého člověka. Vzdělaný člověk je posléze člověk s vysoce vyspělým intelektem, schopný orientovat se samostatně, aktivně a tvůrčím způsobem v složitých otázkách kultury, vědy, umění, filozofie, politiky a morálky.

Socialistický způsob života kultivuje a rozvíjí to cenné, co za staletí vytvořil lidský rozum, jenž představuje velkou humanistickou hodnotu lidstva. Morálně psychologické atmosféře naší společnosti jsou organicky nepřátelské tmářské a iracionální nálady. „Nevědomost je démon a obávám se,“ napsal Marx, „že způsobí ještě mnoho tragédií“ [Marx - Engels 1956 : 124]. Převaha nevyzrálých, živelných emocí, nekontrolovaných kolektivním rozumem strany a pracujících mas, může přivést i revoluční hnutí, které dosáhlo značných úspěchů, na pokraj katastrofy. K tomu došlo v Číně, kde ideovost a hluboce propracované a na vědě založené přesvědčení

vědomě nahradili slepým fanatismem a tupým memorováním citátů. To způsobilo, že se revoluční patos změnil ve svůj protiklad — v odrůdu světského náboženství. Po svém pobytu v Číně napsal velký chilský básník Pablo Neruda: „Mao Ce-tung se změnil v živého Buddhu, odloučeného od lidu dvorními bonzy, kteří podle jeho přání interpretují marxismus a současnou historii. Rolníci se před obrazem vůdce hluboce klaní a padají před ním na kolena. Je to snad marxismus? Spíše je to směšný a nepřipustný projev mystické a náboženské úcty... Kult osobnosti v Číně vede k tragickým následkům.“

Maoistická klika pěstuje atmosféru modlářství a politické demagogie a vychází z toho, že v politice je účelné klamat lid, protože to prý může probudit nadšení mas, zatímco hořká pravda by masy oslabovala a snižovala jejich politickou aktivitu. Na rozdíl od toho V. I. Lenin soudil, že žádnými taktickými ohledy nemohou být ospravedlněny pokusy skrýt před lidem bytí i krutou pravdu. Lenin trval na tom, že „potřebujeme úplnou a pravdivou informaci. A pravda nemá záviset na tom, komu má sloužit“ [Lenin 1965 : 446].

Lenina velmi rozhořčovali samolibí a chvástavi frázisté naklonění malovat masám svět v růžových barvách a vydávat přání za skutečnost. Na rozdíl od buržoazních politikářů, jejichž celé umění „spočívá právě v klamání mas“ [Lenin 1956 a : 146; 1954 b : 244], je komunista podle Lenina povinen jasně chápat, že „proletariát potřebuje pravdu a pro jeho věc není nic škodlivějšího než lživá, na pohled hezká šosácká lež“ [Lenin 1955 a : 495].

V nesmiřitelnosti ke lži, sebeklamu a chlubení se projevuje pevná jednota politických a morálních kritérií. „Lživá fráze, lživé chvastounství,“ zdůrazňoval Lenin, „je záhuba mravní, spolehlivá záruka záhuby politické“ [Lenin 1954 a : 293]. Je-li pravdomluvnost pro Lenina trvale synonymem nejlepších morálních vlastností — čestnosti a upřímnosti — pak lež bývá průvodcem a výrazem bezzásadovosti, dobrodružnosti a malicherného politikářství. „V celé své propagandě a agitaci musíme v této věci jednat otevřeně,“ říkal Lenin. „Lidé, kteří chápou politiku jako drobné triky, které se někdy rovnají téměř kla-

mání mas, musí se v našich řadách setkat s co nejráznějším odsouzením“ [Lenin 1955 b : 220].

Komunistická strana vidí v duchovní, politické a mravní osvětě lidu velmi významnou stránku své činnosti. Na rozdíl od vulgárního revolucionářství, které staví revoluční akci a politickou aktivitu proti slovu a pravdě, jež prý může pro svou mnohostrannost a složitost rozkolísat řady bojovníků, leninismus vychází z toho, že „i slovo je činem“ [Lenin 1954 a : 63]. Marxistická strana se neopírá o nevědomost, nýbrž o uvědomělost mas, a snaží se probouzet v nich aktivní a samostatné myšlení.

Rozum, jenž mobilizuje nejvyšší duševní, tvůrčí potence osobnosti, není možno směřovat s omezeným buržoazním rozumem, s chladnou a bezcitnou vypočítavostí. Socialistický způsob myšlení předpokládá soulad racionálního a emocionálního. Za žádných okolností není možné souhlasit s názorem, podle něhož „v činnosti člověka od epochy k epoše síla citů stále více ustupovala síle rozumu“ [Čelovek... 1966 : 62]. Takové stanovisko vede k uznání oprávněnosti plochého racionalismu, zatímco bez lidských emocí nikdy nebylo a nemůže být lidského hledání pravdy (Lenin). Realizace nejvyšších mravních potřeb — úcty k lidské důstojnosti, sociální spravedlnosti a nalézání smyslu života — je neoddelitelná od aktivizace nejen intelektu, nýbrž i duševně emocionálních základů vnitřního života osobnosti.

Za socialismu nelze trpět takové stránky způsobu myšlení, jako je konzervatismus a sklon k rutině a šablonovitosti. V období vědeckotechnické revoluce, která vyvolává ustavičné změny ve všech sférách způsobu života, je zvláště důležité rozvíjet v lidech cit pro nové, stále před ně stavět perspektivy a takové společenské cíle a úkoly, jejichž dosažení je možno zasvětit život. Jen jednota velkého, společensky významného cíle zabraňuje, aby člověk nepropadl šosáckému hnidopištví, aby se neutápěl v malichernostech denního života a neoddával se nicotným záměrům a přáním.

V současné době se na Západě stal módním pojem „futurošok“, kterým se označuje stav mimořádného napětí a zmatku,

jenž je prý vlastní modernímu člověku, nucenému prožít v krátké době řadu prudkých přeměn způsobu života. Jak tvrdí americký futurolog O. Toffler, rychlé změny, k nimž dochází během života jednoho pokolení, způsobují, že se objevuje „zmnožení životních stylů“, různotvárnost a efemérnost, což ohrožuje duševní rovnováhu člověka. K pojmu „futurošok“ má blízko pojem „futurofobie“, užívaný některými sociology, kteří soudí, že člověk bytostně pocituje instinktivní odpor ke kvalitativním přeměnám ve svém způsobu života.

Zdá se, že v těchto tvrzeních je kus pravdy. Moderní člověk s lehkostí přijímá zprávy o pokroku, k němuž dochází a ještě dojde ve vědě a v technologii výroby, jestliže se bezprostředně netýká jeho způsobu života. Psychologicky je mnohem obtížnější přijmout, že už v dohledné době budou lidé žít v kvalitativně jiné soustavě osídlení, že se budou stýkat prostřednictvím systému videofonů atp. Ve všem pak, co se týká způsobu života, morálky a zálib lidí, není možné dosáhnout trvalého pokroku administrativními předpisy a hotovými recepty. Při cílevědomém utváření změn ve způsobu života je nezbytné zajistit si skutečný souhlas lidí.

Při tom všem marxisté nesdílejí panický strach buržoazních sociologů, postrašených stále se zrychlujícím životním rytmem a rozdílností alternativ, které na tomto podkladě vyrůstají a vyvstávají před moderním člověkem. Připomeňme, že Marx spojoval perspektivy komunistické společnosti s rozvojem „lidských sil jako takových bez ohledu na jakákoli dříve stanovená měřítká“. Při takovém rozvoji člověk „neusiluje zůstat něčím definitivně utvořeným, nýbrž je v absolutním pohybu utváření“ [Marx - Engels 1968 : 476]. Aby tento „absolutní pohyb utváření“ příznivě působil na duševní zdraví člověka, je nutno včas odpovídat na nové sociální, morální a psychologické problémy, které bez ustání vznikají rozvojem společnosti.

3. Změny ve způsobu života pod vlivem vědeckotechnické revoluce a nové sociálně etické problémy

V naší epoše jsou základní změny ve způsobu života spojeny s působením vědec-

kotechnické revoluce. Ta na jedné straně nesmírně zvyšuje moc člověka v oblasti přetváření přírody a umožňuje radikální změnu pracovních a životních podmínek lidí a na druhé straně kladé kvalitativně nové požadavky na člověka, na vlastnosti jeho ducha a na jeho mravní hodnotu. Jeden ze stěžejních problémů soudobého společenského vývoje spočívá v tom jak spojit přeměny ve způsobu života vyvolávané vědeckotechnickou revolucí s humanistickými mravními hodnotami.

Tváří v tvář zejména tomuto problému jsou bezmocní představitelé soudobé buržoazní sociologie, kteří stavějí do zdánlivého protikladu pokrok vědy a techniky a pokrok člověka. Marxistická sociologie, která zkoumá problémy vědeckotechnického, sociálního a mravního pokroku v jejich jednotě, takový protiklad nezná. Naše pozice spočívá v plánovitém a cílevědomém řešení nových sociálních a morálních problémů, které vznikají v průběhu vědeckotechnické revoluce.

Takové problémy jsou spjaté se změnami v soustavě potřeb, k nimž dochází v důsledku růstu hmotného blahobytu obyvatel. Základní protikladnost dvou způsobů života — socialistického a buržoazního — je v mnohém spojena s odlišným zaměřením potřeb, neboť toto zaměření je utvářeno celým životním řádem.

Naši ideoví protivníci při srovnávání dvou systémů obvykle operují s čistě spotřebitelskými měřítky a kritérii a ignorují určující faktory sociální a mravní atmosféry společnosti.

Dnes se myšlenky „konvergence“ hlásají nejčastěji pod praporem „jednotného moderního životního stylu“. V posledních letech se na Západě značně zaktivizovala „sociologická propaganda“, jejímž úkolem je pěstovat spotřebitelské vědomí záměrně tendenčním výběrem a dovednou reprodukcí nejatraktivnějších atributů „západního způsobu života“. Tato propaganda, která působí ani ne tak na intelekt jako na emocionální sféru a podvědomí, je zaměřena na to, aby se vtíravě šířené stereotypy buržoazního způsobu života staly pro člověka kritériem, podle něhož hodnotí životní postavení lidí jak ve své zemi, tak za jejími hranicemi. Tak se utváří soustava buržoazních hodnot a záj-

my osobnosti se zaměřují na sféru spotřeby. Podstatnou politickou funkcí „sociologické propagandy“ je šíření takových představ o životních potřebách, které jsou socialistickému způsobu života cizí. Buržoazní ideologové ochotně využívají problematiku potřeb a způsobu života jako prostředek ideologického boje a počítají s tím, že s růstem hmotného blahobytu se v socialistických zemích velmi rozšíří individualistické mravy a nálady ziskuchtivosti a prospěchářství.

Lze soudit, že ideologické tendence tohoto druhu ovlivňují určitou část obyvatel v socialistických zemích. Protikladnost mezi kolektivistickým a individualistickým vědomím, mezi socialistickým a maloměšťáckým vědomím, se zvláště zostruje v epoše vědeckotechnické revoluce, jež podstatně rozšiřuje dostupnost hmotných statků, které se pro lidi s omezeným duchovním a morálním obzorem nezřídka mění v samoučel.

Pro socialistickou společnost neexistuje otázka, zda se má, či nemá zajišťovat další vzestup hmotného blahobytu všeho obyvatelstva. Nám jsou organicky cizí maoistické představy o „zburžoaznění“ pracujících jako fatálním důsledku růstu jejich životní úrovně. Od prvních let sovětské moci dělala naše strana všechno, co bylo možné, aby zlepšila životní úroveň lidu. Po dlouhé období byly naše možnosti v důsledku známých historických příčin omezené. Nyní se nesmírně rozšířily a na XXIV. sjezdu KSSS byl udán kurs na prudký vzestup hmotného zabezpečení lidu, který vyjadřuje dlouhodobou orientaci sociálně ekonomické politiky strany.

V dlouhých letech bojů a práce sovětského lidu se podařilo vytvořit ekonomické a sociální podmínky, v nichž už není zapotřebí přinášet po dlouhou dobu hromadné osobní oběti a v kterých je zajištěn hmotný blahobyt stále širších sociálních vrstev a stále většího počtu rodin. Tím se vytváří půda pro překonání protikladu mezi perspektivními zájmy společnosti a denními osobními zájmy lidí.

Zároveň se komunistické ideály nikdy neomezovaly jen na materiální hojnost jako na jediný a konečný cíl lidské existence. Maximální uspokojování potřeb za socialismu má sloužit k tomu, aby lidem

umožnilo „rozvíjet se všestranně, rozvíjet všechny své vloh“, což je podle slov klasiků marxismu „posláním, určením, úkolem každého člověka“ [Marx - Engels 1958 b : 293].

Vrůstající bohatství společnosti za socialismu nesměruje k umělé a marnotratné modernizaci spotřebních statků působením mechanismů módy a reklamy, jako je tomu ve vyspělých kapitalistických zemích, nýbrž k humánním cílům, k zdokonalování a intelektualizaci všech stránek způsobu života. Proto je nutné jasně odlišovat oprávněný růst hmotných potřeb a materiálních možností lidí od spotřebitelských nálad, ziskuchtivosti, touhy po zbohatnutí a ochoty dosáhnout blahobytu a „pohodlí“ jakýmkoli prostředky, třeba i příživnictvím.

V podmínkách socialismu problém spočívá v tom, hodlá-li člověk dospět k blahobytu spolu se společností, nebo mimo ni, a dokonce na její úkor. Tato poslední tendence oživuje individualistickou, maloburžoazní živelnost, na jejíž nebezpečnost v posledních letech se vši vážností soustřeďují pozornost komunistické strany socialistických zemí.

Jedním z důležitých úkolů sociálně ekonomické politiky je vyhledávání společenských mechanismů omezujících tendence k neracionální a tím spíše samoučelné a prestižní spotřebě a snahu o nádhru, pompéznost a okázalý přepych ve způsobu života, nezduvodněnou ani sociálně, ani esteticky.

V epoše vědeckotechnické revoluce se nově klade otázka spojování společenských a osobních zájmů, individuálního a kolektivního v různých oblastech činnosti jedince a společnosti.

Jeden z nejdůležitějších problémů sociálního rozvoje socialistické společnosti spočívá ve správném spojení zásady osobní hmotné zainteresovanosti s upevňováním kolektivního ducha v práci. Takové spojování se zajišťuje rostoucí úlohou skupinového, kolektivního zájmu jako zprostředkujícího článku mezi zájmy společnosti a jedince.

Místem, kde se utváří kolektivistický duch, je v první řadě pracovní kolektiv. Zejména zde, v této klíčové oblasti socialistického způsobu života, přispívá kaž-

dý člověk k rozvoji společnosti prací a zároveň společnost trvale pečuje o každého pracovníka.

V posledních letech se značně rozšířily sociální experimenty, jejichž cílem je uvést výdělky pracovních kolektivů do těsné závislosti na výsledcích jejich hospodaření. Uvedme ščekinské zkušenosti v průmyslu, Zlobinovu metodu ve stavebnictví a hnutí samostatných pracovních čt v zemědělství. Nové formy sociální organizace práce stimulují procesy pokrokové i v morální rovině, které jsou vyvolávány objektivními potřebami soudobé výroby.

Metoda brigádní pracovní smlouvy, odměňování podle konečného výrobního výsledku, rozvíjí v lidech kolektivní duch, protože konečný pracovní výsledek v takových brigádách závisí na koordinovaném úsilí a souladu pracovníků, na jejich vzájemné pomoci a vzájemném zastupování. Práce tu přináší větší uspokojení, neboť dělník přechází od mechanického opakování naučených operací k účasti na různých stadiích zhotovení výrobku a může vidět celkový výsledek své práce, konané společně se soudruhy. Zároveň se docílí vyšší efektivity pracovního procesu, protože lidé mají zájem zvládnout doplňkové profese a pracovat s menším počtem sil.

Taková brigáda se mění v samosprávný kolektiv, jehož zájmy se shodují se zájmy podniku jako celku. Netrpí ve svých řadách lenochy a zahaleče, zato ochotně vychovává a učí mládež. V brigádě probíhá intenzivní výměna zkušeností a v důsledku toho se všichni její členové postupně stávají kvalifikovanými a univerzálními dělníky.

Správnému spojování společenských a osobních zájmů napomáhá stále rostoucí účast pracujících na řízení, v prvé řadě na úrovni pracovních kolektivů. O otázkách, které jsou pro každého člověka životně důležité, jako je vypracování a kontrola prémiového systému, přidělování bytů, poukazů, organizování rekreace atd., rozhodují v podnicích rostoucí měrou společenské organizace, tedy volení představitelů pracujících.

Zásady kolektivismu pronikají nyní stále hlouběji do oblastí pracovní činnosti, které se dříve považovaly za záležitost

jednotlivců. Nápadně můžeme tento proces sledovat na příkladu vědy, které, když se stala bezprostřední výrobní silou, se věnují už ne tisíce, ale milióny lidí. Vědeckovýzkumná práce mimo kolektiv je stále vzácnějším jevem. To klade zvýšené požadavky na kázeň, na atmosféru spolupráce a na mravní mikroklima ve vědeckém kolektivu. Jak píše akademik N. Dolležal, hrdina socialistické práce, „pracovníci vědy musí mít zájem na tom, aby chránili své řady před egoisty, kteří (parafrázuji známá slova) milují ve vědě jen sebe... Ať už vystupuje v jakékoli masce, sebeláska ve vědě je neslučitelná s jejím duchem a smyslem... Jasně chápání vztahů k ostatním vědcům a zaměstnancům, umění pracovat v kolektivu a plně využívat předností týmové práce, náročnost vůči sobě i vůči soudruhům a nesmiřitelnost k lajdáctví a nekázni – bez toho se podle mého názoru prostě neobejdeme“ [Dolležal 1973].

Důležité úkoly spjaté s upevňováním kolektivních vztahů a vzájemné pomoci se týkají způsobu života a volného času. Odstraněním dřívějšího soužití několika rodin v jednom bytě tím, že v nových bytech bydlí převážně jedna rodina, zbavuje milióny lidí nepohodlí a „vnucených“ denních styků a vytváří nové typy sousedských vztahů. Zároveň s tím nové formy bydlení plodí tendence k uzavřenosti a odloučenosti osobního a rodinného života a „nadbytek informací“, charakteristický pro dnešní způsob života, vyvolává potřebu klidu a omezování mimoslužebních styků. V této souvislosti jsou krajně aktuální nová řešení výstavby měst, která by obsahovala moderní ideje sociální organizace způsobu života. Je třeba dále rozvíjet kooperativní formy spojování zájmů lidí v oblasti bydlení, rekreace a spotřeby, které by dovolovaly přes skupinový zájem slučovat osobní a společenské zájmy a přispívaly by k upevňování zásad kolektivismu, vzájemné pomoci a iniciativy v mimopracovní oblasti.

V podmínkách vědeckotechnické revoluce se aktualizují sociální a morální problémy spjaté s rozvojem osobnosti. Znatelně rostoucí intenzifikace lidské činnosti a soužití lidí vede k nahrazování ustálených stereotypů jednání. Zvětšující se

rozsah přeměn působených lidskou činností v přírodě klade otázku psychologické adaptace člověka rychle se měnícímu přírodnímu a umělému prostředí. Prudké střídání postupů a technologií v profesní činnosti, inovace v životním prostředí a urychlující se morální zastarávání věcí způsobují, že se stále častěji mění pracovní a životní podmínky, na něž si člověk zvykl. Exponenciálně vzrůstá množství informací v povolání i mimo ně, které moderní člověk musí denně přijmout a zpracovat. Zrychlení výrobního rytmu, tempa moderního života a přílišné informační a emocionální zatížení vede ke značnému nervovému napětí. Růst krajně stressových situací vyžaduje včasnou psychologickou ochranu.

Nebylo by správné zavírat oči před tím, že psychika lidí často zaostává za vývojem objektivních podmínek jejich života. Tím se vysvětluje statisticky doložený „alarmující růst psychických onemocnění, zvláště neuróz — této „choroby 20. století“. Neméně alarmující je statistika sebevražd, kriminálních zločinů, růstu sexuálních a psychických anomálií a úchylek“ [Člověk... 1973 : 220].

Vědeckotechnická revoluce způsobuje, že lidé „žijí rychleji“. Projevuje se to nejen zrychlením životního rytmu, nýbrž i tím, že sám čas je obsažnější a plyne intenzivněji. Úkolem komplexních, mezipředmětových výzkumů je studium toho, jak uvedené změny ve způsobu života působí na celkový psychický stav člověka, na jeho emocionální zdraví, na charakter a obsah jeho vztahů k ostatním lidem. Takové výzkumy by měly pomoci vytvořit životní podmínky, jež by odpovídaly adaptačním možnostem lidského organismu a osvozovaly by ho od přílišné nervové psychické zátěže, vedoucí ke stressovým situacím.

Je důležité, aby živelné posuny ve způsobu života nepředstihovaly vědomé změny zaměřené na zdokonalení a humanizaci všech stránek lidské činnosti. Dynamika moderního způsobu života vyžaduje neustále přetvářet způsob myšlení a vnitřní svět člověka a včas odpovídat na nové otázky, jež klade skutečnost. V epoše vědeckotechnické revoluce nelze ani v nejmenším trpět stagnací v kterékoli oblasti

způsobu života. Socialistický způsob života je předurčen zajistit jednotu stability, sociální jistoty, a zdravých změn, stálého rozvoje.

Rostoucí dynamismus sociálního prostředí a sociální mobilita osobnosti a stupňující se rozmanitost životních alternativ vytvářejí situaci, kdy se člověk v nesrovnatelně větší míře než dříve musí zříkat navykklých stereotypů chování, spoléhat se na vlastní uvážení a samostatně se rozhodovat pro některou z mnoha možností. Všeobecná dostupnost hromadných sdělovacích prostředků a růst vzdělanostní úrovně způsobují, že pro nejširší masy lidí se řešení otázek smyslu života a mravního sebeurčení stává právě tak naléhavou potřebou jako chléb a střecha nad hlavou.

Autoři sovětsko-československé práce *Člověk — věda — technika* poukazují na neudržitelnost teze o nepřátelství vědeckotechnického pokroku k niterným zájmům a snahám člověka a zároveň kladou oprávněnou otázku týkající se vztahu morální schopnosti člověka a specifických podmínek a potřeb současnosti. V podmínkách vědeckotechnické revoluce se úplně mění podstata a rozsah morálních požadavků na člověka. „... Je sociologicky neúnosné bezprostředně srovnávat mravní úroveň člověka vzdálené minulosti a dneška. Značně zvýšená intenzita psychologického zatížení ve všech sférách společenského života, nezbytnost přesných reakcí a rychlého rozhodování, potřeba změny rytmu činnosti a orientací při přechodu z jedné skupiny, oblasti znalostí do druhé, rostoucí následky možného narušování společenských norem (počínaje technickými a konče morálními normami) a ve shodě s tím prudce zvýšená osobní odpovědnost za vlastní jednání — to vše vyvolává kvalitativně jiné nároky na člověka i na kritéria pro jeho morální hodnocení“ [Člověk... 1973 : 265].

Zájem o problematiku způsobu života, který v posledních letech silně vzrostl, se vysvětluje tím, že vědeckotechnická revoluce vytváří kvalitativně jiné podmínky a formy činnosti lidí, činí aktuální filozoficko-etickou problematiku a vyžaduje kvalitativně nový přístup ke stěžejním humanistickým problémům, jako je smysl živo-

ta, orientace lidských potřeb a kritéria sociálního a mravního pokroku.

Současný rozvoj vědy a techniky působí stále silněji na způsob života společnosti, vyvolává základní změny ve vztazích člověka a přírody, ve formách bydlení a soužití lidí a v materiálních podmínkách jejich práce a existence. Avšak specifický odraz těchto globálních posunů ve společenských mravech závisí na charakteru společenských vztahů, které určují sociální obsah života, cíle materiální i duchovní produkce a zásady organizace společenského života. Jak se rozvíjí vědeckotechnická revoluce, roste protikladnost socialistického způsobu života a buržoazního způsobu života, jež ztělesňují alternativy sociálního vývoje a kvalitativně odlišné formy vzájemných vztahů člověka a společnosti. Socialistická společnost vědomě dává vymoženosti vědeckotechnické revoluce do služeb sociálnímu a mravnímu pokroku. Vědecké zpracování sociálně etických principů způsobu života je mimořádně závažné pro formování koncepce sociálních cílů společnosti. Normativní a prognostický model socialistického způsobu života tvoří základ pro volbu hlavních směrů sociálně ekonomického rozvoje. Další zdokonalování socialistického způsobu života ještě plněji vyjeví humanistickou podstatu

socialistického společenského zřízení a jeho morální a sociální převahu nad buržoazním.

Literatura

- Brežnev, L. I.: *Leninským kursom*, t. 2. Moskva 1973.
- Člověk v socialistickém i buržoazním občestve. Materialy simpoziuma*, vyp. 1. Moskva 1966.
- Člověk – věda – technika*. Praha 1973.
- Dolležal, N.: *Učenyj i epocha*. Pravda, 7. 7. 1973.
- Gorelov, A.: *Samyje dobryje ljudi na zemle*. Zvezda, 1973, č. 9.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 2. Praha 1952.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 9. Praha 1954 a.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 27. Praha 1954 b.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 29. Praha 1955 a.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 32. Praha 1955 b.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 33. Praha 1955 c.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 13. Praha 1956 a.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 26. Praha 1956 b.
- Lenin, V. I.: *Polnoje sobranije sočinenij*, t. 54. Moskva 1965.
- Makarenko, A. S.: *Sočinenija*, t. 5. Moskva 1958.
- Marx, K. - Engels, B.: *Spisy*, sv. 1. Praha 1956.
- Marx, K. - Engels, B.: *Spisy*, sv. 2. Praha 1958 a.
- Marx, K. - Engels, B.: *Spisy*, sv. 3. Praha 1958 b.
- Marx, K. - Engels, F.: *Sočinenija*, t. 46, č. 1. Moskva 1968.
- O komsomole i molodeži*. Moskva 1970.